

VAZ' İLMİNDE NAZM LİTERATÜRÜ VE EBÜSSU'UD EL-KEVÂKİBÎ'NİN ED-DÜRRETÜ'L-BEHİYYE ADLI MANZUMESİ

The Literature of Versified Works in the 'İlm al-Waḍ' and Abū al-Su'ūd al-Kawākibî's Versified Treatise
Titled ad-Durra al-Bahiyya

Mehmet Emin GÜZEL¹

ÖZ

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

31.03.2026

Kabul Tarihi

02.07.2026

Yayın Tarihi

31.07.2026

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belâgatı,
Vaz' İlmî, Manzume,
Kevâkibî,
Ed-Dürretü'l-
Behiyye.

Arap dil biliminde lafız-anlam ilişkisini inceleyen vaz' ilmi, Hicri 8. yüzyılda Adudüddin el-İcî öncülüğünde müstakil bir disipline dönüşmüştür. İcî'nin (ö. 756/1355) risalesi, bu alanda köklü bir telif geleneğinin başlamasına öncülük etmiş, eser üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Ayrıca, konuların daha kolay ezberlenmesini sağlamak amacıyla manzum eserler de telif edilmiştir. Bu çalışma, vaz' ilminde kaleme alınan manzumeleri tanıtmayı ve Ebüssu'ud el-Kevâkibî'nin (ö. 1137/1725) ed-Dürretü'l-behiyye adlı manzumesini literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır. Çalışma, tarihsel metin analizi, karşılaştırmalı tahlil ve edisyon kritik yöntemlerini harmanlayan nitel bir araştırmadır. Araştırma kapsamında ilk olarak vaz' ilmi alanında kaleme alınan manzum eserlerin tespiti için ilgili literatür ve katalog taraması yapılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle tespit edilen on yedi adet vaz' manzumesi tanıtılmış; ardından Kevâkibî'nin hayatı hakkında bilgi verilerek ona ait manzume içerik yönünden tahlil edilmiştir. Esere ait başka nüsha tespit edilemediğinden tahkik yapılamamış; çalışma, mevcut tek yazma nüsha üzerinden transkripsiyonlu neşir yöntemiyle literatüre kazandırılmıştır. Araştırma sonucunda, vaz' ilmindeki nazm faaliyetlerinin erken dönemde başladığı ve büyük oranda İcî'nin er-Risâletü'l-vaz'iyye'sini esas aldığı anlaşılmıştır. Ancak bu manzumelerin büyük kısmının henüz tahkik edilmediği görülmüştür. Ayrıca Kevâkibî'nin İcî'nin risalesindeki konuları sadece nazmetmekle yetinmediği, İcî sonrası vaz' literatüründe öne çıkan dilin kökeni gibi bazı ek konulara da yer verdiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Article Types

Research Article

Submit Date

31.03.2026

Accept Date

02.07.2026

Publish Date

31.07.2026

Keywords

Arabic Language and
Rhetoric,
'İlm Al-Waḍ',
Poetic Composition,
Al-Kawākibî,
Al-Durra al-Bahiyya.

The science of waḍ', studying word-meaning relations, became an independent discipline in the 8th century AH through al-Ījī (ö. 756/1355). His treatise initiated a rich tradition of commentaries, while didactic poems were also composed to facilitate memorization. This study aims to introduce the didactic poems composed in the discipline of waḍ' and to bring ad-Durra al-bahiyya, a didactic poem by Abū al-Su'ūd al-Kawākibî (ö. 1137/1725), into the scholarly literature. This study employs a qualitative research design that integrates historical textual analysis, comparative analysis, and critical edition methods. As a first step, the relevant literature and manuscript catalogues were surveyed to identify the didactic poems composed in the discipline of waḍ'. Accordingly, the study first introduces the seventeen identified didactic poems on waḍ'. It then presents a biographical account of al-Kawākibî and offers a content analysis of his didactic poem. As no other copies were found, the study presents a transcription-based edition of the sole surviving manuscript rather than a critical edition. The findings indicate that versification efforts in the science of waḍ' emerged early on, mostly centered around al-Ījī's al-Risalah al-waḍ'iyyah. However, most of these poems remain unedited. The study also found that al-Kawākibî went beyond versifying al-Ījī's treatise by including later waḍ' topics, such as the origin of language.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, mehmeteminguzel@aksaray.edu.tr

Güzel, M.E. Bu çalışmanın telif hakları yazarlara aittir. / The copyright of this work belongs to the authors.

Bu çalışma [Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) kapsamında lisanslanmıştır.

This study is licensed under a [Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Giriş

Sözlükte bir şeyi koymak, bırakmak ve yerleştirmek anlamlarına gelen vaz², istilahta bir lafzın belirli bir anlama tahsis edilmesini ifade eder. Bu tahsis sayesinde lafız telaffuz edildiğinde veya algılandığında, zihin doğrudan o anlama intikal eder.³ Bir ilim dalı olarak vaz⁴, lafız ile anlam arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin kısımlarını (şahsî, nev'î, âm veya has) konu edinen, ayrıca zevat ve heyetlerin vaz⁵ durumlarını ve bu bağlamdaki diğer meseleleri inceleyen bir disiplindir.⁴

Lafızların vaz'ı konusu, dil, mantık ve fıkıh usulü gibi farklı disiplinlere ait eserlerin içinde lafız-anlam ilişkisi çerçevesinde ele alınsa da⁵ vaz'ın müstakil bir bilim dalı olarak tedvin edilmesi, Hicri 8. yüzyılda Adudüddin el-İcî ile gerçekleşmiştir. Onun mukaddime, taksim ve hâtime şeklinde üç bölümden meydana gelen *er-Risâletü'l-vaz'îyye* isimli eseri, lafız-anlam ilişkisinde vaz⁶ kavramını merkeze alarak yazılan ilk müstakil çalışmadır.⁶ Lafzî delâletin temel ilkesi olan vaz⁷ kavramı daha önce de bilinmekle birlikte İcî, dil ve mantık kitaplarında dağınık halde bulunan bilgileri belirli bir konu ve amaç etrafında bu eserinde bir araya getirmiştir.⁷ İcî'nin bu risalesi ilk eser olması hasebiyle vaz⁸ ilminin tüm alt meselelerini ve ayrıntılarını ihtiva etmekten ziyade, temel ilkeleri belirleyen bir başlangıç niteliğindedir. Bu durum, ilmin o dönemde henüz tam bir olgunluğa ve kapsamlı bir sistematik yapıya ulaşmadığını gösterse de bu ilk adım, sonraki süreçte disiplinin gelişip olgunlaşmasına zemin hazırlamıştır.⁸

Hicrî 9. asırda Ali Kuşçu (ö. 879/1474), *Unküdü'z-zevâhir* adlı eseriyle vaz⁹ ilminin tedvin sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Söz konusu eserde vaz¹⁰ ilminin diğer dil ilimleriyle irtibatı kurulmuş vaz¹¹ başlığı altında tartışılacak meselelere ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda vaz'ın kısımları, dilin kurucusuna duyulan ihtiyaç, vaz¹² bilgisinin nasıl elde edileceği, mevzû ile mevzû leh taksimi ve lafızların vaz'ındaki hikmet ve maslahat konuları ele alınmıştır.⁹ Hicri 10. yüzyıla kadar geçen süreçte ise literatür büyük oranda er-Risâletü'l-vaz'îyye eksensli şerh ve hâşiye çalışmalarından oluşmuştur.¹⁰ Bu alanda Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî (ö. 888/1483'ten sonra) ve İsmâüddin el-İsferâyî'nin (ö. 945/1538) şerhleri ile Molla Lutfî'nin (ö. 900/1495) müstakil çalışmaları öne çıkmıştır.¹¹ Günümüzde de klasik ve modern yöntemlerin birleşimiyle vaz¹² ilmi üzerine telif geleneği varlığını sürdürmeye devam etmektedir.¹²

İslam ilim geleneğinde, mensur metinlerin kolay kavranması ve hafızada uzun süre muhafaza edilmesi amacıyla nazma dönüştürülmesi oldukça yaygın bir gelenektir. Bu gelenek, vaz¹³ ilmi sahasında da karşılığını bulmuştur. Mısır'dan Hindistan'a, Mağrip'ten Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada ulema, büyük oranda İcî'nin risalesini esas alarak recez bahrinde didaktik manzumeler kaleme almıştır. Hicrî 8. asır alimlerinden Şemseddin es-Sayâdî'ye

² İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr *er-Ruveyfî*'î, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 8/396.

³ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 252-253.

⁴ Ahmed b. Mustafa b. Halil Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/125

⁵ Şükran Fazlıoğlu, "Vaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/576-577.

⁶ İcî, Ebû'l-Fazl Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed el, *er-Risâletü'l-vaz'îyye* (İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2017), 7-10; Fazlıoğlu, "Vaz", 42/577.

⁷ Fazlıoğlu, "Vaz", 42/577; Abdulhamid 'Anter, *İlmü'l-vaz'* (Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 2017), 20-22.

⁸ Nitekim Taşköprizâde Ahmed Efendi vaz' ilminin tanımını yaptıktan sonra bu ilmin henüz tedvin edilmediğini belirtmiş İcî'nin risalesini ise deryadan bir katre mesabesinde olduğunu ifade etmiştir. Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, 1/125, 126; Özdemir, "Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihi Gelişimi", *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*, 1/345-346.

⁹ Alaeddin Ali b. Muhammed el-Kuşçî, 'Unküdü'z-zevâhir, thk. Ahmed 'Afîf (Kahire: Matba'atu Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 2001), 169-223; Abdullah Yıldırım, "Vaz' İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve problemler*, ed. İsmail Güler, İSAM yayınları İlmi Araştırmalar dizisi 72 (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 463.

¹⁰ İcî'nin vaz'îyyesi üzerine yazılan hâşiye ve şerhler hakkında detaylı bilgi için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'l-ğunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu vd. (Londra: Müessesetü'l-Furkan li't-Turâsî'l-İslâmiyye, 2021), 4/187, 188; Özdemir, "Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihi Gelişimi", *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*, 1/351-355; 'Anter, *İlmü'l-vaz'*, 22.

¹¹ Yıldırım, "Vaz' İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, 464-466; Özdemir, "Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihi Gelişimi", *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*, 1/357-361.

¹² Modern çağda alanla ilgili yazılmış eserler hakkında detaylı bilgi için bk. Zeynep Rana Kantepe, *20. Yüzyılda Bir Dilbilimi Olarak Vaz' İlmi Çalışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 20-87.

(ö.775/1373) nispet edilen vaz' manzumesi,¹³ bu ilim dalında nazm faaliyetinin İcî ile aynı dönemde başladığının bir kanıtıdır. Ders kitabı niteliği taşıyan ve zamanla şerh faaliyetleriyle desteklenen bu eserler, sadece birer ezber metni olmakla kalmayıp ana metindeki boşlukları dolduran unsurlar da barındırmıştır. Ancak vaz' ilmine dair yapılan güncel akademik çalışmalarda manzum eserlerin büyük oranda göz ardı edildiği görülmektedir. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla çalışmada öncelikle tespit edilebilen on yedi adet vaz' manzumesine dair bilgiler sunulacaktır.

On sekizinci yüz yıl Osmanlı alimlerinden Ebüssuûd el-Kevâkibî'nin (ö. 1137/1725) *ed-Dürretü'l-behiyye* adlı eseri, manzum vaz' literatürünün önemli halkalarından biridir. Halep'te dünyaya gelen, müftülük ve müderrislik gibi ilmi ve idari görevler ifa eden Kevâkibî, köklü bir ulema ailesine mensup olup münazara ve vaz' ilmi gibi mantık ve dil felsefesinin detaylarına vakıf bir alimdir. Müellifin gençlik yıllarında kaleme aldığı ve İcî'nin risalesini esas alan vaz' manzumesinde sadece risâleyi nazmetmekle kalmayıp konuları daha teferruatlı bir şekilde ele almış buna ilaveten İcî sonrası vaz' literatürüne dahil olan birçok konuya yer vermiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında, vaz' ilminde kaleme alınan manzum literatüre yer verilmesinin ardından Kevâkibî'nin manzumesi Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu'nda yer alan tek yazma nüshası üzerinden teknik ve içerik yönünden tahlil edilecektir. Çalışmanın sonunda söz konusu manzumenin metin neşrine yer verilerek ilim ehlinin istifadesine sunulacaktır.

1. Yöntem

Bu araştırma, vaz' ilmi literatüründeki nazım geleneğini ve bu geleneğin 18. yüzyıldaki önemli bir örneği olan Ebüssuûd el-Kevâkibî'nin *ed-Dürretü'l-behiyye* adlı manzumesini konu alan analitik ve metin neşri odaklı bir çalışmadır. Çalışma, tarihsel metin analizi, karşılaştırmalı tahlil ve edisyon kritik yöntemlerini harmanlayan nitel bir araştırmadır. Araştırma kapsamında ilk olarak vaz' ilmi alanında kaleme alınan manzum eserlerin tespiti için ilgili literatür ve katalog taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda Mısır, Hindistan, Mağrip ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyada farklı müellifler tarafından kaleme alınmış on yedi adet vaz' manzumesi tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında tespit edilen manzumeler kronolojik sırayla tanıtılmıştır. Bu doğrultuda erişilebilen eserlerin içeriği hakkında kısaca bilgi verilmiş, erişilemeyenler hakkında tali kaynaklardaki bilgilere yer verilmiş hakkında herhangi bir bilgi bulunamayanların ise sadece yazar ve künye bilgilerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ana konusu olarak seçilen Kevâkibî'nin *ed-Dürretü'l-behiyye* adlı eseri teknik (bahir ve beyit sayısı) ve içerik (her başlıkta ele alınan konular) bakımından analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın son aşamasında, Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu'nda yer alan tek yazma nüshadan hareketle nüsha esaslı transkripsiyonlu neşir yapılmış ve akademik literatüre kazandırılmıştır. Esere ait başka nüsha tespit edilemediğinden tahkik yapılamamıştır.

Araştırma sürecinde tespit edilen on yedi adet vaz' manzumesinden bazılarının el yazma nüshalarına veya güncel kütüphane kayıtlarına ulaşamaması, bu eserlerin teknik karşılaştırma sürecine dâhil edilmesini engellemiştir. Bu durum, çalışmanın temel bulgularını erişilebilen nüshalar ve ikincil kaynaklardaki bilgilerle sınırlandırmış, dolayısıyla ulaşamayan metinlerin içeriğine dair kesin yargılarda bulunulmasını güçleştirmiştir.

2. Vaz' İlminde Manzumeler

İslam ilim geleneğinde temel metinlerin ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla başvuru nazm formu, vaz' ilmi literatüründe de geniş bir karşılık bulmuş, diğer disiplinlerde olduğu gibi, bu sahada da didaktik manzumeler kaleme alınmıştır. Özellikle Adudüddin el-İcî'nin kurucu mahiyetteki *er-Risâletü'l-vaz'iyye*'si, bu nazm faaliyetlerinin ana eksenini oluşturmuş ve asırlar boyunca farklı coğrafyalarda pek çok alim tarafından manzum formda yeniden telif edilmiştir. Mısır'dan Hindistan'a, Mağrip'ten Anadolu'ya uzanan geniş bir sahada kaleme alınan bu manzum eserler, hem birer ders kitabı işlevi görmüş hem de şerh faaliyetleriyle vaz' literatürünün zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Aşağıda, bu literatür kapsamında tespit edilen on yedi vaz' manzumesi kronolojik sırayla tanıtılacaktır:

¹³ Abdullah Muhammed el-Habsî, *Câmi'u'l-ş-şurûhi ve'l-bevâşî* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2017), 741.

2.1. Ra'f'u'l-men' fî 'ilmi'l-vaz' (Nazmu risâleti'l-vaz'iyye)

Hicrî 8. asır alimlerinden şair ve musikişinas Şemseddin es-Sayâdî (es-Saydâdî) el-Vâsîtî'ye¹⁴ (ö.775/1373) ait bu manzumenin Hindistan Hudabahş Kütüphanesinde bir nüshası kayıtlıdır.¹⁵ Eserin nüshasına erişilmediği gibi tali kaynaklarda da herhangi bir ek bilgiye rastlanmamıştır.

2.2. Lezzetü's-sem' bi nazmi risâleti'l-vaz'

Mısırlı alim Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Buhûtî'nin (ö. 1088/1677) recez bahrinde nazmettiği bu eser 76 beyitten oluşmaktadır. Buhûtî, mukaddime İcî'nin vaz'iyye risalesini nazmettiğini belirtmiştir.¹⁶ Eser mukaddime, tenbîh, taksîm ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Müellif hâtîme bölümünü on iki alt başlığa (tenbîh) ayırmıştır. Müellif, mukaddime bölümünde vaz'ın kısımlarından¹⁷, tenbîh bölümünde karineden¹⁸, taksîm bölümünde işaret isimleri, mevsûl isimler, özel isimler, harfler ve cins isimlerin vaz'ından¹⁹, hâtîme bölümünde ise vaz' açısından bu isimler arasındaki farktan bahseder.²⁰ Nazım tarafından şerh edilen²¹ eser, Ahmed Abdülhamid tarafından 2021 yılında e-kitap şeklinde neşredilmiştir.²²

2.3. Nazmü'r-Risâleti'l-vaz'iyye

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî el-Mekkî'ye (ö. 1098/1686) ait manzumenin bir nüshası, Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud kütüphanesinde kayıtlıdır.²³ Eserin bir başka nüshası da Riyad'daki Kral Faysal Araştırma ve İslami İncelemeler Merkezi'nde 11394 numarayla kayıtlıdır. Söz konusu eserin de dijital nüshasına erişilmediği gibi tali kaynaklarda da herhangi bir ek bilgiye rastlanmamıştır.

2.4. Nazmu Risâleti'l-'Adud fî'l-vaz'

Bu eser aslen Hicazlı olup Mısırdaki ilmî faaliyetler yürütmüş olan âlim Hasan b. Ali el-İvez el-Bedrî el-Hicâzî (ö. 1131/1718) tarafından nazmedilmiştir. Her ne kadar kaynaklarda zikredilse de²⁴ eserin el yazma nüshalarına ulaşamamış eser hakkında tali kaynaklarda da herhangi bir bilgi tespit edilmemiştir.

2.5. ed-Dürretü'l-behiyye

Ebüssuûd b. Ahmed. b. Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî tarafından nazmedilen eser hakkında ilerde detaylı bilgi verilecektir.

2.6. el-Ğamâimü'l-hema'iyye fî nazmi'r-Risâleti'l-vaz'iyye

Hicri 12. Yüzyıl alimlerinden Muhammed el-Ezherî'ye (ö. [?]) ait bu eser, hicri 1167 senesinde tamamlanmıştır. Esere ait bir nüsha Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde kayıtlıdır.²⁵ İlgili arşiv erişime açık olmadığından içerik hakkında bilgiye ulaşılmamıştır

¹⁴ Karabulut, Alirıza - Karabulut, Ahmet Turan, *Mu'cemu târîhi't-turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'alem* (Kayseri: Akabe Yayınevi, 2001), 2/1278. Bağdâdî, eserinde aynı isimde yer verdiği alimin vefat tarihini 775/1373 olarak kaydetmiştir. Bk. İsmail Paşa Bağdâdî, *Hedîyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1951), 2/167.

¹⁵ Habsî, *Câmi'u's-şurûh*, 741.

¹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Buhûtî, *Urcûzeti'n fî 'ilmi'l-vaz'*, thk. Ahmed Abdülhamid Muhammed (y.y.: b.y., 2021), 12.

¹⁷ Buhûtî, *Urcûzeti'n fî 'ilmi'l-vaz'*, 13, 14.

¹⁸ Buhûtî, *Urcûzeti'n fî 'ilmi'l-vaz'*, 14.

¹⁹ Buhûtî, *Urcûzeti'n fî 'ilmi'l-vaz'*, 14-16.

²⁰ Buhûtî, *Urcûzeti'n fî 'ilmi'l-vaz'*, 16-23.

²¹ Habsî, *Câmi'u's-şurûh*, 742.

²² Buhûtî, *Urcûzeti'n fî 'ilmi'l-vaz'*.

²³ Habsî, *Câmi'u's-şurûh*, 742.

²⁴ Bağdâdî, *Hedîyetü'l-ârifîn*, 1/297.

²⁵ Muhammed el-Ezherî, *el-Ğamâimü'l-hema'iyye fî nazmi'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, 7288/3, Saray Bosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi.

2.7. el-Fevâkihü'l-ceniyye nazmü'r-Risâleti'l-vaz'îyye

Bu eser, Musa b. Esad b. Yahya el-Mühâsinî (ö. 1173/1759) tarafından nazmedilmiştir. Müellif, manzumesine *Nüzhetü'l-enzârî'l-elma'îyye li iktitâfî'l-fevâkihi'l-ceniyye* adında bir şerh yazmıştır. Şerhe ait bir nüsha Câmi'atü'l-Melik Faysal Kütüphanesinde kayıtlıdır.²⁶ Eserin el yazma nüshalarına ulaşılammış eser hakkında tali kaynaklarda da herhangi bir bilgi tespit edilmemiştir.

2.8. Manzûmetü'l-'Attâr fî 'ilmi'l-vaz'

Bu eser, Ezher şeyhlerinden Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-'Attâr eş-Şâfî (ö. 1250/1834) tarafından yazılmıştır. Müellif mukaddime bölümünde İcî'nin vaz'îyye risalesini nazmettiğini belirtmiştir.²⁷ 54 beyitten oluşan manzume mukaddime, taksîm ve hâtîme şeklinde üç ana bölüme ayrılır. Hâtîme bölümü on iki tenbîhi barındırır. Müellif mukaddime bölümünde vaz'ın kısımlarını,²⁸ taksîm bölümünde cins isim, özel isim, zamir vb. mevzû' lafız türlerini²⁹ hâtîme bölümünde ise vaz' açısından mevzû' isimler arasındaki farkı ele almıştır.³⁰ Eser hem müellif hem de Şihâbüddin el-Alûsî (ö. 1270/1854) tarafından şerh edilmiştir.³¹ Ayrıca torunu Mahmûd Şukrî el-Âlûsî (1857-1924) tarafından da şerh edilmiştir.³² Manzûme 2018 yılında İbrahim Mücahid tarafından tahkik edilmiştir.³³

2.9. Nazmu risâleti'l-'Adud

Eser, Berzencî ailesinden Muhammed Ma'rûf b. Mustafâ Nûdehî Berzencî (ö. 1254/1838) tarafından nazmedilmiştir. 65 beyitlik manzume, İcî'nin vaz' risalesinin nazmı olduğundan mukaddime, taksîm ve hâtîme bölümlerinden oluşmaktadır.³⁴ Müellif eserin mukaddime bölümünde vaz'ın türlerinden³⁵ taksîm bölümünde mevzû' lafız türlerinden,³⁶ on iki tenbîhe ayırdığı hâtîme bölümünde ise vaz' açısından mevzû' lafızlar arasındaki farka yer verir.³⁷ Esere ait 1224 istinsah tarihli bir el yazma Erbil Selahaddin Üniversitesi kütüphanesinde kayıtlıdır.³⁸

2.10. 'Ucâle fî'l-vaz' (Manzûmetü'l-Kal'âvî)

Mısırlı tarihçi ve fıkıhçı Mustafa b. Muhammed el-Kal'âvî es-Safevî (ö. 1230/1815) tarafından nazmedilen bu eser, 41 beyitten oluşmaktadır. Eser diğerlerinden farklı olarak İcî'nin risalesinden bağımsız bir vaz' manzumesidir. Bu nedenle manzumede mukaddime, taksîm ve hâtîme şeklinde bölümlendirmeler yoktur. Ancak vaz'ın tanımı ve kısımları ile başlayan manzume, daha önce yer verilen vaz' manzumelerinde ele alınan konuların tamamına yer vermiştir. Nazım tarafından şerh edilen eser, 2024 yılında Abdurrahman Ramazan Abdulmecid tarafından tahkik edilip şerhiyle birlikte neşredilmiştir.³⁹

²⁶ Habsî, *Câmi'u's-şurûh*, 742.

²⁷ Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-Attâr, *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*, thk. Ebû Muhammed İbrahim b. Ahmed (Medine: b.y., 2018), 15.

²⁸ Attâr, *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*, 15-16.

²⁹ Attâr, *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*, 16.

³⁰ Attâr, *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*, 17-20.

³¹ Attâr, *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*, 8.

³² Ebû'l-Meâlî Cemâlüddin Mahmûd Şukrî b. Abdillâh el-Âlûsî, *Şerhu manzûmeti'l-'allâme el-Attâr*, thk. Abdulğaffar Ahmed (Kahire: Dâru's-Sâlih, ts.)

³³ Attâr, *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*.

³⁴ Muhammed Ma'rûf b. Mustafâ Berzencî Nûdehî, *Manzûmetün fî 'ilmi'l-vaz'*, 6/12, Erbil: Mektebetu Câmi'ati Selahüddin, 188b.

³⁵ Nûdehî, *Manzûmetün fî 'ilmi'l-vaz'*, 188-189.

³⁶ Nûdehî, *Manzûmetün fî 'ilmi'l-vaz'*, 189.

³⁷ Nûdehî, *Manzûmetün fî 'ilmi'l-vaz'*, 190-192.

³⁸ Nûdehî, *Manzûmetün fî 'ilmi'l-vaz'*.

³⁹ Kal'âvî, Mustafa b. Muhammed es-Safevî, *Şerhü's-Safevî 'alâ manzûmetibi fî 'ilmi'l-vaz'*, thk. Abdurrahman Ramazan Abdulmecid (Kahire: Dâru's-Sâlih, 2024).

2.11. el-Fevâidü'l-celiyye nazmü'r-Risâleti'l-vaz'ıyye

Nakşibendi şeyhlerinden Bağdatlı mutasavvıf alim Davud b. Süleyman el-Bağdadî (ö.1299/1881) tarafından nazmedilmiştir. Esere ait el yazmaların kütüphane kayıtları tespit edilememiştir. Eserinde bu manzumeye yer veren Bağdadî, yalnızca eserin adını zikretmekle iktifa etmiş, muhteva hakkında herhangi bir bilgi sunmamıştır.⁴⁰

2.12. Nazmu Risâleti'l-vaz'

Faslı fıkıhçı Mıknas kadısı Muhammed b. Abdusselam et-Tâhirî (ö. 1309/1892). Esere ait el yazması Riyad, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtü'l-İslamiye, 13189 numarada kayıtlıdır.⁴¹

2.13. 'İkdü'l-leâlî fi 'ilmi'l-vaz'

Hint kökenli alim Abdülmelik b. Abdulvahap el-Fettenî'ye (ö. 1327/1909)⁴² ait bu manzumenin vaz' ilmiyle ilgili bölümü 127 beyitten oluşmaktadır. Manzume diğer vaz' manzumelerine göre en kapsamlı olanıdır. Müellifin mukaddimesinde belirttiği üzere manzumesini Adudüddin el-İcî'nin vaz' risalesi, Ali Kuşçu'nun '*Unkûdü'ş-şevâhir*'i ve Müftüzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1252/1837) *Şerhu 'Unkûdi'ş-şevâhir* adlı eserlerinden istifadeyle nazmetmiştir.⁴³ Müellif tarafından şerh edilen manzume 1888 yılında neşredilmiştir.

2.14. Nazmu Risâleti'l-Âdud

Faslı alim Muhammed b. Mesud b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Ma'derî es-Sûsî el-Bûnu'mânî (ö. 1330/1912) tarafından yazılan eserin kayıt bilgileri tespit edilememiştir.⁴⁴

2.15. Nazmü'r-Risâleti'l-vaz'ıyye

Musullu alim Abdullah b. Muhammed b. Cercîş en-Nimet'e (ö. 1369/1950) ait bu eserin herhangi bir kütüphane kaydına rastlanmamıştır.⁴⁵

2.16. Nazmu Risâleti'l-Âdud

Faslı alim Tahir b. Muhammed b. İbrahim el-İfrânî el-Bekrî'nin (ö. 1374/1954) adlı manzumenin baskı veya kütüphane bilgilerine erişilememiştir.⁴⁶

2.17. Nazmu'r-Risâleti'l-vaz'ıyye el-Âdudiyye

Muhammed Ebü'l-Hasen es-Sedîdî el-Mahallî (ö. [?]) tarafından nazmedilen esere ait bir nüsha Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Kütüphanesinde mevcuttur. Manzumenin ilk beyitleri şu şekildedir:⁴⁷

حَمْدًا لِمَنْ خَصَّنَا بِالْوَضْعِ وَالْعِلْمِ بِالتَّفْرِيقِ بَعْدَ الْجَمْعِ

Tarafımızca gerçekleştirilen bu literatür taraması ve incelenen eserler üzerinde yapılan karşılaştırmalı analizler neticesinde, kesin olmamakla beraber vaz' ilminde telif sürecinin başlamasıyla eş zamanlı olarak nazm faaliyetlerinin de başladığı saptanmıştır. Erişilebilen eserlerin içeriğine yönelik yaptığımız inceleme bu manzumelerin büyük çoğunluğunun İcî'nin *vaz'ıyyesi* üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. Bu durum İcî'nin risalesinin vaz' ilminin

⁴⁰ Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/363.

⁴¹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye* (Beirut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-'Arabî, 1957), 10/169.

⁴² Hayatı ve eseri hakkında bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 6/186.

⁴³ Abdülmelik b. Abdulvehhâb el-Fettenî, *Şerhu 'ikdî'l-leâlî fi 'ilmi'l-vaz'* (y.y.: el-Matbaatü's-Serefiyye, 1888), 3.

⁴⁴ Sûsî, Muhammed el-Muhtâr b. Ali es-, *Sûs el-'âlîme* (Fas: ed-Dârü'l-Beyzâ, 1984), 205.

⁴⁵ Ebû Gays Muhammed Hayrüdî b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 4/135.

⁴⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/223.

⁴⁷ Habsî, *Câmi'u's-şurûh*, 742.

ana metni olma vasfını koruduğunu göstermektedir. Tespitlerimize göre eserler genellikle recez bahrinde ve değişen hacimlerde kaleme alınmıştır. Özellikle el-Fettenî'nin *İkdi'l-leâlî* adlı eseri sadece İcî ile yetinmeyip Ali Kuşçu ve Müftüzâde gibi sonraki dönem alimlerin birikimini de nazma dökerek türün en kapsamlı örneği olarak öne çıkmaktadır. Yine incelediğimiz verilerden, manzumelerin bizzat müellifleri veya sonraki alimler tarafından şerh edilerek ders kitabı niteliği kazandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde ise bu eserlerin bir kısmının yeniden tahkik edilerek neşredilmesi, vaz' ilmine yönelik güncel akademik ilginin bir göstergesidir. Tespit edilen on yedi eserden çoğunun tahkik edilmemiş olması, bazılarının nüshalarına ulaşamaması veya kütüphane kayıtlarının bulunamaması, bu alanın hala bakir bir saha olduğunu ve yeni tahkik çalışmalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Tarihî ve kültürel mirasın en kıymetli parçası olan yazma eserlerin pek çoğunun günümüze ulaşamamasının başlıca nedeni, savaşlar ve istilalar esnasında kütüphanelerin yakılması ve yağmalanmasıdır. Nitekim 1258 yılındaki Bağdat İstilas sırasında Hülâgû'nün ordularının bir hafta boyunca kütüphaneleri yakması ve eşsiz nadide eserleri Dicle Nehri'ne atması, bunun en trajik örneklerinden biridir. Nehrin suyunun el yazmalarının mürekkebiyle kapkara olması ve kitaplardan oluşan köprülerin üzerinden atılar ile piyadelerin geçmesi, savaş ve istilaların kültürel mirası topyekûn yok etmedeki etkisini gözler önüne sermektedir.⁴⁸ Buna ilaveten liyakatsiz görevlilerin ihmalkârlığı, kitapların bürokratik birer rüşvet aracına dönüştürülerek yağmalanması, kurumsal denetimsizlik, koleksiyonların parçalanması ve uygunsuz fiziki şartlardaki bakımsızlık gibi faktörler de bu tarihi mirasın birçoğunun kaybolmasına ve günümüze ulaşamamasında etkili olmuştur.⁴⁹ Bu eserlerden günümüze ulaşabilmiş olanların dijitalleşmesi suretiyle araştırmacıların erişimine sunulmamış olması da ayrı bir etkidir. Zira tarih boyunca yaşanan fiziki kayıpların ötesinde, modern dönemde de bu nadide kütüphane mirasımızın büyük oranda dijital ortama aktarılmamış olması, eserleri araştırmacıların erişiminden mahrum bırakmaktadır. Nitekim Türkiye'de bu alanda kurumsal olarak ciddi adımlar atılmasına rağmen taşradaki yerel kütüphanelerde, vakıf arşivlerinde, şahsi koleksiyonlarda ve sahalarda bulunan nadide eserlerin tamamı henüz dijital ortama aktarılmış değildir.

3. Ebüssuûd el-Kevâkibî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Hakkında az sayıda kaynak bulunan müellifin hayatıyla ilgili ilk kapsamlı bilgiye, tarihçi Murâdî'nin (ö. 1206/1791) *Silkü'd-dürer*'inde rastlanmaktadır. Sonraki dönem kaynaklar incelendiğinde hayatına dair bilgileri Murâdî'den aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre asıl adı Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed olan müellif, hicri 1090 senesinde Halep'te dünyaya gelmiştir. Başta babası olmak üzere Halep'in ileri gelen alimlerinden eğitim alan müellif, ilmi eğitimini tamamlamasının ardından 1125 senesinde Halep müftülüğüne atanmış ve vefatına kadar bu vazifeyi ifa etmiştir.⁵⁰

Müellif, ilim ve tasavvuf yolundaki hizmetleriyle bilinen Kevâkibî ailesine mensup olduğundan Kevâkibî nispetiyle bilinir.⁵¹ Kevâkibî ailesinden pek çok şahıs şeyhülislâm, kazasker, kadı, nakibü'l-eşraf, müftü, vilayet merkez naibi, müderris gibi ilmi ve bürokratik görevler ifa etmişlerdir.⁵² Nitekim dedesi Muhammed b. Hasen el-Kevâkibî de (ö. 1096/1685) ömrünün sonuna kadar Halep müftülüğü yapmıştır.⁵³ Torunlarından Ebüssuûd Efendi Muhammed Mesud el-Kevâkibî (ö. 1348/1929) ise Hürriyet ve İtilaf fırkasının kurucularından olup Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Halep mebusluğu yapmış ve 1327 yılında Halep Nakibü'l-eşrafı olarak atanmıştır.⁵⁴

⁴⁸ Bk. Lucien X. Polastron, *Kitap Yakmanın Tarihi*, çev. Aziz Ufuk Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, 2015), 93.

⁴⁹ Bk. Muhammed Râgıb b. Mahmûd el-Halebî et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'* (Haleb: Dârü'l-Kalem el-'Arabi, 1988), 7/110, 111.

⁵⁰ Muhammed Halil b. Ali el-Hüseynî el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fi a'yânü'l-karni's-sânî 'aşer* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988), 1/57, 58.

⁵¹ Zeynep Altuntaş, "Kevakibizadeler Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi", *Mecma* (2008), 95; Atullah Efendi Nevizade, *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmilâti's-Şakaik*, thk. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/738.

⁵² Altuntaş, "Kevakibizadeler Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi", 93.

⁵³ Ahmet Yaman, "Kevâkibî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/339-340.

⁵⁴ Zirikî, *el-A'lâm*, 7/216.

Ehli beyitten olan Kevâkibîzâdelerin⁵⁵ soyları, büyük dedeleri Şeyh Safiyyüddin İshak el-Erdebîlî (ö. 735/1334)⁵⁶ üzerinden Erdebîliyye tarikatına uzanmakta ve bu köklü geleneğe intisapları bulunmaktadır. Müellifin kendisi anne tarafından da asil bir soydan gelmektedir. Zira onun annesi Nakîbüleşraf Seyyid Bahâeddin el-Halebî'nin kızı Afife hanımdır. Benî Zehra olarak bilinen bu asil aile dedeleri Şerif Ebû Muhammed İbrahim döneminde Harran'dan Halep'e göç etmişlerdir.⁵⁷

Müellif, babasından tefsir ilimleri ve akli ilimleri tahsil ettikten sonra Halep'in ileri gelen ilim adamlarından ders almıştır. Şeyh Süleyman en-Nahvî ve Şeyh Abdurrahman el-Âdî'den (ö. 1128/1715) nahiv derslerini, Şeyh Zeyneddin Emin el-Ğanevî'den fıkıh derslerini, Şeyh Ahmed eş-Şerâbâtî (ö. 1136/1723) ve Şeyh Hasan el-'Acî el-Mekki'den hadis derslerini almıştır. Şeyh Ahmed en-Nahlî'den de (ö. 1130/1717) icazet almıştır. Halep'in ileri gelen ilim adamlarından da diğer ilimleri tahsil etmiştir.⁵⁸ Müftülük vazifesini icra ederken eğitim faaliyetlerini de sürdüren müellif birçok öğrenci yetiştirmiştir. Abdulvehhab b. Muhammed Kurt el-Halebî (ö. 1166/1752), Abdülkerim b. 'Ulvân eş-Şerâbâtî (ö. 1178/1764), Hasbullah b. Mansur el-Bâbî el-Halebî (ö. 1159/1745) ve Yusuf b. Abdullah el-Halebî (ö. 1160/1746) önde gelen öğrencileri arasında yer alır.⁵⁹

Sonraki dönem tarihçilerden Muhammed Râgıb et-Tabbâh (ö. 1951) müellifin orta boy bir ciltte toplanmış kıymetli fetvalarını gördüğünü belirtmektedir. Bu fetvaların, onun ilminin derinliğine ve faziletine delalet ettiğini ifade eden Tabbâh, esere ait iki nüsha tespit etmiştir. Bu nüshalardan biri Hüsreviye Kütüphanesi'nde bulunmakta olup üzerinde Kevâkibiye Kütüphanesi vâkıfı Ahmed Efendi'nin mührü yer almaktadır.⁶⁰ Diğer ilimlerin yanı sıra tefsir ilminde de derinleşen müellif, müftülük yaptığı yıllarda Hüsreviye Medresesi'nde müderrislik yapmış,⁶¹ bu esnada dedesi Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî ile Allame 'Asâ, babası Ahmed el-Kevâkibî ile Sadî Çelebî arasında cereyan eden münazaralara hakemlik yapmıştır.⁶² Hicri 1124 tarihli bir arşiv belgesinin özeti "Haleb'de Seffâhiye Medresesi Müderrisi Kevâkibîzâde Ebüssuûd Efendi'ye musıla-i sahn ruûsu tevcihini natık telhis üzerine sadır olan işâret-i âliyye." şeklindedir. Bu belgede yer alan bilgilerden anlaşıldığı üzere Ebüssuûd Efendi Halep'teki Seffâhiye Medresesi hocalığı sırasında ilmi olarak yükseldiğinden Halep Kadısının onayıyla bu yükseliş İstanbul'daki merkeze bir raporla bildirilmiş ve merkez bu terfiyi onaylamıştır.⁶³ Bir başka arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere kendisi Halep'te bulunan Ma'sûm-u Pâk Vakfı'nın yöneticiliğini yapmış vefatının ardından bu görev öz oğlu Seyyid Ahmed Efendi'ye verilmiştir.⁶⁴

Müellif, hayâ sahibi, güzel ahlaklı, iffetli, temiz, şerefli, şefkatli, alim, muhakkik, müdakkik, zâhid, takva sahibi, halim, vakarlı ve salih biri olarak anılmıştır.⁶⁵ Hicri 1137 senesinde Receb ayının ikinci günü Halep'te vefat eden müellif, Ebû Yahya Camisinin avlusunda defnedilmiştir.⁶⁶

4. Ebüssuûd el-Kevâkibî'nin Eserleri

Kevâkibî, fıkıhçı ve tefsirci kimlikleriyle öne çıksa da telif ettiği eserler daha çok münâzara ve vaz' ilmi gibi mantık ve dil felsefesinin teknik alanlarıyla ilgilidir. Telif ettiği manzumeler ve bunlara yazdığı şerhler hem alana hâkimiyetini hem de bu disiplinlere sunduğu katkıyı göstermektedir. Kaynaklarda adına kayıtlı eserleri şunlardır:⁶⁷

⁵⁵ Muhammed Râgıb et-Tabbâh, "el-'Allame es-Seyyid Mesûd el-Kevâkibî", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmî el-Ârabî* 10/1 (1930), 44-45.

⁵⁶ Ebû'l-Feth Safiyyüddin İshâk b. Eminiddin Erdebîlî, Safevîye tarikatı ve Safevî devletinin kurucusudur. Erdebil tekkesinde irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Reşat Öngören, "Safiyyüddin-i Erdebîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/476-478.

⁵⁷ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

⁵⁸ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

⁵⁹ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

⁶⁰ Muhammed Râgıb b. Mahmûd el-Halebî et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şebba'* (Haleb: Dârü'l-Kalem el-'Arabî, 1988), 6/435.

⁶¹ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/57.

⁶² Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

⁶³ Osmanlı Arşivi, *İbnü'l-Emin Tercihât (İE.TCT.)*, No: 16, Gömlek No:1756.

⁶⁴ Osmanlı Arşivi, *Cevdet Evkaf (C. EV.)*, No: 319, Gömlek No: 16233.

⁶⁵ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

⁶⁶ Edhem Âl Cündî, *A'lâmü'l-edebi ve'l-fenni* (Birleşik Arap Emirlikleri: Matba'atü'l-İttihâd, 1958), 12.

⁶⁷ Bk. Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

- (1) *Manzûme fî âdâbi'l-bahsi ve'l-munâzara (Tuhfetü't-tullâb fî nazmi'l-âdâb)*: Munâzara ilmine dair yazılmış 58 beyitlik bir manzumedir. Hicri 1116 senesinde nazmedilen esere ait bir nüsha İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde kayıtlıdır.⁶⁸
- (2) *Şerbu Tuhfet't-tullâb fî nazmi'l-âdâb*: Müellifin kendi manzumesine yazdığı şerhtir. Esere ait bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlıdır.⁶⁹
- (3) *Hâşiye 'alâ Taşköprizâde*: Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Şerh 'alâ Risâle fî 'ilmi âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara* adlı eseri üzerindedir. Eserin bir nüshası DİB Kütüphanesi El Yazma Eserler Koleksiyo'nunda kayıtlıdır.⁷⁰
- (4) *ed-Dürretü'l-behiyye (Vaz' risalesi manzumesi)*: Çalışma konusu olan bu eser hakkında ilerde detaylı bilgi verilecektir.⁷¹
- (5) *Şerbü'l-manzume fî 'ilmi'l-vaz'*: Müellifin vaz'îyye manzumesine yazdığı şerhtir. Daha önce de belirtildiği üzere resmi vazifesinden dolayı müellif, şerhi tamamlayamamıştır. Esere ait bir nüsha Ankara Milli Kütüphane'de kayıtlıdır.⁷²

5. ed-Dürretü'l-behiyye Adlı Manzumenin Müellife Aidiyeti ve Kütüphane Kaydı

Murâdî (ö. 1206/1791), müellifin eserlerini zikrederken müellifin gençlik yıllarında vaz' risalesini nazmettiğine dair bilgi verir. Ayrıca manzumesine şerh yazmaya başladığını ancak müftülük işleriyle uğraşmaktan tamamlama imkânı bulamadığını belirtir.⁷³ Yapılan araştırma sonucu söz konusu şerhin Ankara Milli Kütüphanesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bir nüshası tespit edilmiştir. Bu nüsha incelendiğinde eserin mukaddime bölümünde müellif, vaz' ilminde çığır açan İcî'nin vaz' risalesi üzerine pek çok çalışma bulunduğunu, kendisinin de onu nazmetmek suretiyle alana katkı sağlamayı amaçladığını, daha sonra gelen talepler üzerine eseri şerh etme gereği duyduğunu ve bu şerhi söz konusu talepler neticesinde kaleme aldığını açıkça belirtmiştir.⁷⁴ Murâdî'nin de belirttiği üzere tamamlanmamış olan bu şerh yalnızca ilk 25 beyti ihtiva etmektedir.

Yakın dönem tarihçilerden Ömer Rıza Kehhâle de (ö. 1987) müellife ait eserler arasında *Risâletü'l-vaz'* adında bir risaleye yer verir.⁷⁵ Bahsi geçen bu eserin söz konusu manzume ile aynı çalışma olma ihtimali oldukça yüksektir. Kaynaklarda yer alan bu bilgilere ilaveten manzumenin mukaddimesinde yer alan aşağıdaki beyitte ismini açıkça belirtmesi, eserin müellife aidiyeti hususundaki tereddütleri gidermekte ve aidiyeti kesinleştirmektedir.⁷⁶

وَعَدُ فَلْمُفْتَقِرُ الدَّلِيلُ أَبُو السُّعُودِ الْحَلَبِيُّ يَمُولُ

İmdi fakir ve aciz kul Halepli Ebüssuûd der ki:...

Bazı kaynaklarda manzumenin Dârü'l-Kütübî'l-Mısıriyye ve Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd kütüphanelerinde nüshalarının bulunduğu kayıtlı olsa da⁷⁷ bu nüshalara ulaşılammıştır. Esere ait ulaşılabilen tek nüshanın kütüphane kaydı ve el yazma özellikleri şu şekildedir:⁷⁸

⁶⁸ Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî, *Manzûme fî âdâbi'l-bahsi ve'l-munâzara*, 547715, İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi.

⁶⁹ Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî, *Şerbu tuhfet't-tullâb fî nazmi'l-âdâb*, 301792, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.

⁷⁰ Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî, *Hâşiyetü'l-Kevâkibî 'alâ risâleti âdâbi'l-bahs li Taşköprizâde*, 49288/227, Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye.

⁷¹ Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 547716, İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi.

⁷² Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed el-Kevâkibî, *Şerbü'l-manzume fî 'ilmi'l-vaz'*, 619170, Ankara: Milli Kütüphane.

⁷³ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/58.

⁷⁴ Kevâkibî, *Şerbü'l-manzume fî 'ilmi'l-vaz'*, 154b.

⁷⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 4/217.

⁷⁶ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 95a.

⁷⁷ Habsî, *Câmî'u's-şurûh*, 742.

⁷⁸ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: Yazma Eserler Veri tabanı, Erişim Ocak 22, 2026, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/547716>.

Kütüphane Adı: Beyazıt Kütüphanesi

Koleksiyon Adı: Veliyyüddin Efendi

Tasnif Numarası: 297.5

Koleksiyon No.: V3213/11

Bibliyografik Kayıt No.: 547716

Yaprak, Satır, Sütun Sayısı: 94-98 yk. 15 st.

Boyutlar: 215x120 - 155x70 mm

Alfabe ve Yazı Türü: Arap Harfli/Ta'lik

6. Manzumenin İçeriği

Recez bahrinde nazmedilen eser, mukaddime ve hatime dışında on beş bölüme ayrılmış ancak mevcut nüshada bölümlere başlık atılmamıştır. Mukaddime bölümünde hamdele, salvelenin ardından müellif kendisini tanıtmış ve eseri yazma amacını açıklamıştır. Müellif, mukaddime bölümünde bu eseri kaleme alma nedeni olarak vaz' ilminin rağbet gören bir alan olduğundan karmaşık konularını nazmederek talebelerin ezberini kolaylaştırmayı murat ettiğini dile getirir. O, 102 beyitten oluşan eserin adının *ed-Dürretü'l-behiyye* olduğunu, hatime bölümünde yer verdiği şu beyitte açıkça ifade eder. Aynı beyitte bu eserin, Adudüddin İcî'ye ait *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin bir nazmı olduğunu da belirtir:⁷⁹

نَظَّمْتُ الرِّسَالَةَ الْوَضْعِيَّةَ سَمَّيْتُهَا بِالذُّرَّةِ الْبَهِيَّةِ

er-Risâletü'l-vaz'îyyeyi nazmeden (bu eserime) ed-Dürretü'l-behiyye adını koydum.

Manzumenin diğer bölümlerinde ise sırasıyla şu konulara yer verilmiştir:

- (1) Dilin kökenine (vâz') dair tartışmalara yer verilmiştir. Bu kapsamda, "Dilin vâz'ı Allah'tır, insanlardır, uzlaşıcıdır." görüşlerine yer verildikten sonra konu hakkında görüş bildirmemenin (vakf) en doğru yol olduğu belirtilir.⁸⁰
- (2) Vaz' ilminin temelini oluşturan dörtlü taksime yer verilmiştir. Bu kapsamda, vaz' aleti ve mevzuûn lehini durumuna göre aklın kabul ettiği şu dört kısma yer verilir: a) Vaz'ı âm-mevzuûn leh âm, b) Vaz'ı has-mevzuûn leh has, c) Vaz'ı âm-mevzuûn leh has, d) Vaz'ı has-mevzuûn leh âm. Ardından, yapılan bu aklî taksimde dördüncü kısmın muhal olduğu vurgulanır.⁸¹
- (3) Vaz'da mevzuûn lehi tayin eden esas unsurun karine olduğu anlatılır.⁸²
- (4) Mevzuû lehini hariçteki karşılığının tikel bir varlık veya tümel varlıklar olması hasebiyle küllî veya cüzî şeklinde ikiye ayrıldığı küllî kavramların zât, mastar ve ikisi arasındaki nisbetten ibaret olduğu ifade edilir. Daha sonra mastar, ismü'l-hades, zat ise ismi cins şeklinde açıklanır. Mevzuûn leh müşahhas olan 'alem (özel isim), müşahhas olmayan zamir, ism-i işaret ve ism-i mevsul gibi yapılar ise cüzî kategorisinde ele alınır. Son olarak bu kategorilerin karineleri arasındaki farka yer verilir.⁸³
- (5) İsm-i mevsullerin karinesi aklî olmasından dolayı aslında küllilikten tam çıkamadığı, buna karşın zamir ve işaret isimlerinin somut bağlamları nedeniyle tam anlamıyla cüzî sayıldığı ifade edilir.⁸⁴

⁷⁹ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 95a.

⁸⁰ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 95a–95b.

⁸¹ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 95b–96a.

⁸² Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 96a.

⁸³ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 96a–96b.

⁸⁴ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 97a.

- (6) Özel isim, zamir ve işaret ismi farklı özellikleri olsa da delalet ettikleri anlam bakımından birleştikleri ifade edilir. Bu ortak payda, her üçünün de zihinde ve dış dünyada tek bir varlığa işaret eden cüz'î kavramlar kategorisine dahil olmalarıdır.⁸⁵
- (7) Delalet açısından harf ve fiil arasındaki ayrıma temas edilir. Delalet açısından fiil ve müştak isimler arasındaki ayrıma temas edilir. İsm-i cins ve 'alem-i cins arasındaki farka işaret edilir. Harf ve mevsul isimler arasındaki ayrıma temas edilir.⁸⁶
- (8) İfade ettikleri anlamın müstakil olmaması açısından harf ve fiil arasındaki ortak paydaya temas edilir ve bu nedenle cümlede müsnedu ileyh (özne) olamayacakları belirtilir.⁸⁷
- (9) Fiilin barındırdığı oluş/eylem (hades) anlamının özü itibarıyla küllî olduğu ve bu eylemin farklı zatlara nispet edilebildiği belirtilir. Bu özelliği sayesinde fiillerin cümlede haber (yüklem) olma kabiliyetine sahip oldukları buna karşılık harflerin, tek başlarına bağımsız bir hüküm ifade edemedikleri için ne özne (mübteda/fâil) ne de yüklem (haber/fil) olabildikleri ifade edilir.⁸⁸
- (10) Küllî bir anlama göndermede bulunan üçüncü şahıs (gâib) zahirinin küllî mi yoksa cüzî mi olduğu konusunun çözülmesi zor bir mesele olduğu vurgulanır.⁸⁹
- (11) ذو ve فوق gibi kelimelerin özü itibarıyla küllî oldukları bu kelimelerin kullanımda cüzî gibi görünmesi ise zorunlu olarak bir şeye izafetle kullanılmalarından kaynaklanan arazi bir durum olduğu belirtilir.⁹⁰
- (12) Bir kelimenin küllî veya cüzî oluşu, onun günlük dildeki kullanım anına (istimal) göre değil, dilin kuralları çerçevesinde ilk belirlendiği vaz' anına göre belirlendiği bu nedenle bazı lafızların farklı anlamlarda kullanılmasından dolayı şüpheyi düşülmemesi gerektiği ifade edilir.⁹¹

İcî, vaz' risalesini mukaddime, taksim ve hatime şeklinde üç ana bölüme ayırmıştır.⁹² Mukaddime bölümünde vaz'ın türlerine, taksim bölümünde ise medlulü itibarıyla lafız türlerini ele almıştır. On iki tenbihe ayırdığı hatime bölümünde ise sırasıyla şu konulara temas etmiştir: İsmi işaret, ismi mevsul ve zamirlerin ortak noktası, bu üçünün ayrıştığı nokta, özel isimlerle zamirler arasındaki ayrım, harfin anlamı, ismi cins ile alem-i cins arasındaki fark, mevsul isim ile harf arasındaki fark, fiil ile harf arasındaki ortak nokta, fiil ile harfin ayrıştığı nokta, gâib zahirinin küllî olması problemi, lazimül-izâfe isimlerin durumu ve istimalin değil vaz'ın itibara alınması gerektiği konusu. Manzumenin içeriği ile İcî'nin vaz' risalesi karşılaştırıldığında manzumede aynı konuların daha teferruatlı ele alındığı, buna ilaveten dilin kökenine dair tartışmalara da yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu manzume, sadece bir ezber metni olmakla kalmayıp İcî'nin muhtasar metnindeki boşlukları dolduran bir şerh niteliği taşıyan unsurlar da içermektedir. Ayrıca manzumede ele alınan konular incelendiğinde, müellifin özgün ve yeni bir teorik iddiaya yer vermediği görülür. O, esasen Adudüddin İcî'nin vâz'ıyye risalesini temel alarak sonraki literatürde yerleşik hale gelen bilgileri manzum bir forma aktarmakla yetinmiştir. Bu durum, onun vaz' ilminin teşekkülünü tamamladığı ve olgunluğa eriştiği geç bir dönemde yaşamış olmasıyla izah edilebilir.

Dilin kökeni meselesi, vaz' ilminin ve vaz' risâlelerinin temel konusu değildir. Çünkü bu mesele bütünüyle spekülâtif nitelikte olup ilmî açıdan somut bir sonuç doğurmaz. Bu konu, daha çok kelâm ve fıkıh usulü âlimleri tarafından tartışılmış⁹³ ve vaz' ilminin müstakil bir literatür olarak ortaya çıkışından önceki dönemde ele alınmıştır. İcî ile başlayan süreçte vaz'ın temel konusu, lafız-mâna ilişkisinin nasıl izah edileceği meselesi olmuştur. İcî sonrası dönemde klasik vaz' risâlelerinde ise dilin kökeni konusuna sadece vaz' kavramıyla ilişkisi nispetinde ve asıl tartışma

⁸⁵ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 97a.

⁸⁶ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 97a-97b.

⁸⁷ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 98a.

⁸⁸ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 98a.

⁸⁹ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 98a.

⁹⁰ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 97b.

⁹¹ Kevâkibî, *ed-Dürretü'l-behiyye*, 98b.

⁹² İcî, *er-Risâletü'l-vâz'ıyye*, 7-10.

⁹³ Dilin kökeni ile ilgili tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Müzhbir fî 'ulûmî'l-luğâ ve envâ'ibâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâbeg vd. (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 2008), 1/8-30.

konusuna zeyil kabilinden temas edilmiştir.⁹⁴ Bu bağlamda müellifin söz konusu meseleyi manzumesinde ele alması, onun yalnızca vaz'ıyye risâlesine bağlı kalmadığını, aynı zamanda İcî sonrası dönem vaz' literatüründen de beslendiğinin açık bir gösteresidir. Ayrıca o, dillerin kökenine dair akıl ile vahiy eksenindeki spekülâtif tartışmaları aşmak adına vakf görüşünü benimsemiş dilin kökeni sorununu kesin bir hükme bağlamaktan kaçınan bu nazari duruşun yanında yer almıştır.

7. Bulgular

Araştırma sonucu ulaşılan temel bulgular şu şekildedir:

- Yapılan literatür ve katalog taramaları neticesinde Mısır, Hindistan, Mağrip ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyada telif edilmiş toplam on yedi adet vaz' manzumesi tespit edilmiştir. Kesin olmamakla birlikte, vaz' ilminde manzum eser telifinin İcî dönemiyle eş zamanlı olarak başladığı saptanmıştır.
- Tespit edilen manzumelerden bazısını başta müellifleri olmak üzere birçok kişi tarafından şerh edildiği tespit edilmiştir.
- Tespit edilen manzumelerin büyük çoğunluğu, İcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* adlı eserini esas aldığı ve genellikle recez bahrinde ve farklı hacimlerde kaleme alındığı görülmüştür. Türün en kapsamlı örneğinin, sadece İcî ile yetinmeyip Ali Kuşçu ve Müftüzâde gibi sonraki âlimlerin birikimini de içeren Abdülmelik b. Abdulvahap el-Fettenî'ye ait *İkdü'l-leâli* olduğu tespit edilmiştir.
- Tespit edilen on yedi manzumeden birçoğunun yazma nüshalarına veya güncel kütüphane kayıtlarına ulaşamamış, bu eserlerin çoğu henüz tahkik edilmemiştir.
- Çalışmaya konu eser müellifi Ebüssuûd el-Kevâkibî'nin, 18. yüzyıl Halep ilim dünyasında müftülük ve müderrislik gibi üst düzey görevler ifa eden, köklü bir ulema ailesine mensup, çok yönlü bir alim olduğu anlaşılmıştır.
- Kevâkibî'nin gençlik yıllarında kaleme aldığı ve bu çalışmada neşredilmek üzere seçilen *ed-Dürretü'l-behiyye* adlı manzumenin Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu'nda kayıtlı tek nüshasına erişilebilmiştir. Recez bahrinde nazmedilen manzumenin 102 beyitten oluştuğu tespit edilmiştir.
- Manzume, dilin kaynağına dair tartışmalarından başlayarak, vaz' ilminin temelini oluşturan dörtlü aklî taksime, küllî ve cüzî kavramların (özel isim, zamir, ismi işaret, ismi mevsul) delalet ve karine farklarına, harf ve fiil gibi kelime türlerinin cümle içerisindeki fonksiyonel ayırımına ve gâib zahirinin küllîlik durumu gibi teknik meselelere yer veren, toplam on beş ana başlık altında derlenmiş teferruatlı bir içeriğe sahiptir.
- Müellifin vaz' ilminin ana konusu olmayan dilin kökeni konusuna da değindiği ve bu konuda vakf görüşünü tercih ettiği tespit edilmiştir.
- Kaynaklarda müellifin bu manzumeye bir şerh yazmaya başladığı ancak müftülük görevleri sebebiyle tamamlamadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu çalışmada bahsi geçen yarım kalmış şerhin yalnızca ilk 25 beyti içeren Ankara Milli Kütüphanesi Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bir nüshası tespit edilmiş ve müellife aidiyeti doğrulanmıştır.

8. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, İslami ilimlerin genelinde görülen, konuların ezberlenmesini ve kolay kavranmasını sağlamaya yönelik manzum eser telif etme geleneğinin, vaz' ilminde de geniş bir karşılık bulduğu vaz' ilminin sadece nesir düzeyinde kalmadığını ve zengin bir nazım geleneğine sahip olduğunu göstermektedir.

Tespit edilen on yedi adet vaz' manzumesinden bazılarının el yazma nüshalarına veya güncel kütüphane kayıtlarına ulaşamaması, bu eserlerin incelenmesini engellemiştir. Özellikle bazı müelliflere ait eserlerin kayıt bilgilerindeki eksiklikler, vaz' ilmindeki nazım geleneğinin kronolojik gelişim haritasının bütüncül olarak çıkarılması önünde bir

⁹⁴ Yıldırım, "Vaz' İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, 448.

sınırlılık oluşturmıştır. Bu durum, ulaşılamayan metinlerin içeriğine dair kesin yargılarda bulunulmasını güçleştirmiştir.

Savaşlar, istilalar ve ihmalkârlıklar gibi tarihsel sebeplerin yanı sıra, günümüzde nadide eserlerin henüz tam olarak dijital ortama aktarılmamış olması bu durumun başlıca nedenleri arasında gösterilebilir. Bu bağlamda kültürel mirasımızın kaybolmasını önlemek, eserleri araştırmacıların erişimine sunmak ve literatürdeki eksiklikleri gidermek adına, henüz gün yüzüne çıkmamış yazma eserlerin dijitalleştirilmesi ve bu metinler üzerine edisyon kritik çalışmalarının yoğunlaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Vaz' ilminde kaleme alınan manzumelerin başta müellifleri tarafından şerh edilmiş olması, söz konusu eserlerin ders kitabı hüviyeti taşıdığını göstermektedir. Müelliflerin, eserlerini İcî'nin *Vaz'ıyye*'sinin bir nazmı olarak takdim etmelerine rağmen, uygulamada bu sınırın ötesine geçmeleri, vaz' ilmi literatüründeki nazm faaliyetlerinin sadece birer ezber metni üretme çabası olmadığını, aynı zamanda ana metindeki boşlukları doldurduğunu ve zamanla disiplinin teknik sınırlarının genişlediğini göstermektedir.

Ebüssuûd el-Kevâkibî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetine dair veriler onun hem ilim hem de tasavvuf geleneğiyle yoğrulmuş asil ve köklü bir aileye mensup olmasının, ilmi gelişimine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Kaleme aldığı eserler, hakemlik yaptığı ilmî münazaralar ve idari görevlerinin yanı sıra yetiştirdiği talebeler, onun hem ilmi yetkinliğini hem de toplumsal hayattaki yönlendirici vasfını ortaya koymaktadır. Onun vaz' ve münâzara ilimlerine dair kaleme aldığı manzumeler ve bu manzumelere yazdığı şerhler ise onun bu disiplinlerdeki derinliğini ortaya koymaktadır.

Kevâkibî'ye ait manzumenin mukaddimesinde müellif adının açıkça zikredilmiş olması sayesinde manzumenin Kevâkibî'ye aidiyeti kesinlik kazanmıştır. Tek nüsha olması sebebiyle esere edisyon kritik (tahkik) yapılamamış, nüsha esaslı transkripsiyonlu neşri gerçekleştirilmiştir.

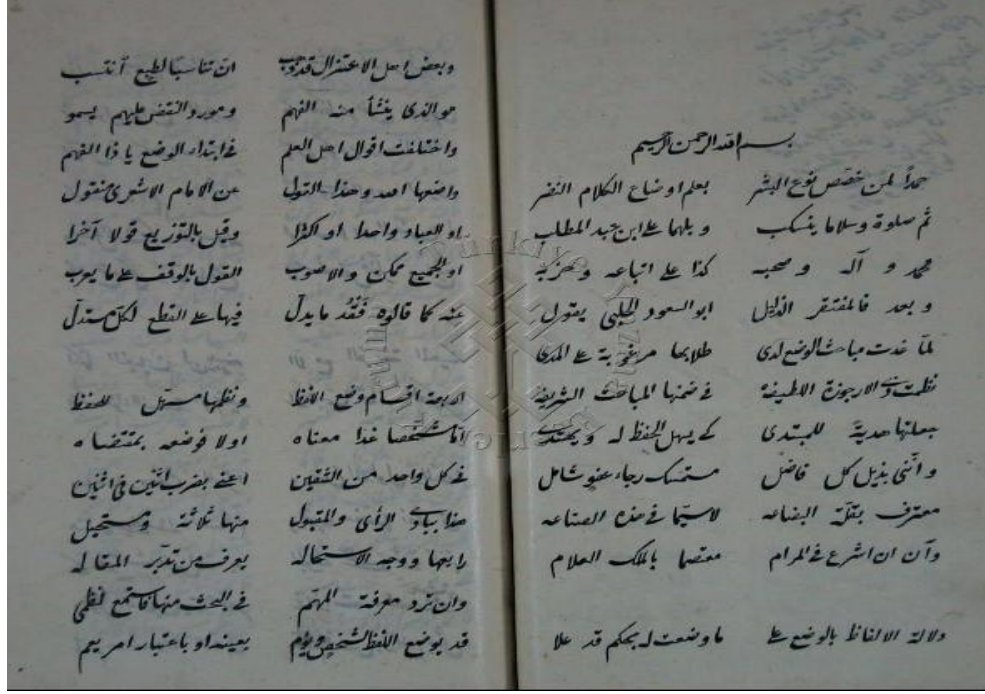
Müellifin manzumede İcî'nin risalesini esas almış olsa da İcî'nin muhtasar metninde yer almayan "dilin kökeni" vb. bazı konulara yer vermesi, İcî sonrası literatürden de beslendiğini gösterir. Ancak içerik itibarıyla müellif özgün ve yeni bir teorik iddia ortaya koymamış; daha çok Ali Kuşçu ile vaz' ilmine yerleşen konuları manzum forma aktarmakla yetinmiştir. Bu durum, müellifin yaşadığı dönemde vaz' ilminin zaten kemale ermiş olması ve nazım türünün doğası gereği özgünlükten ziyade öğreticiliği hedeflemesiyle açıklanabilir.

Dilin kurucusu ile ilgili tartışmada müellifin vakf görüşünü tercih etmesi, hakkında kesin bir kanıt bulunmayan ve herhangi bir sonuç doğurmayan spekülatif meselede kesin bir hükme varmaktan kaçınan ilmi bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir.

Manzumede yer alan ileri düzey konular, bu tür eserlerin sadece başlangıç düzeyindeki talebelere hitap etmediğini göstermektedir. Bütün bu konuların 102 beyitlik bir hacme sığdırılması, Ebüssuûd'un hem alana hakimiyetini hem de edebi yeteneğini göstermektedir.

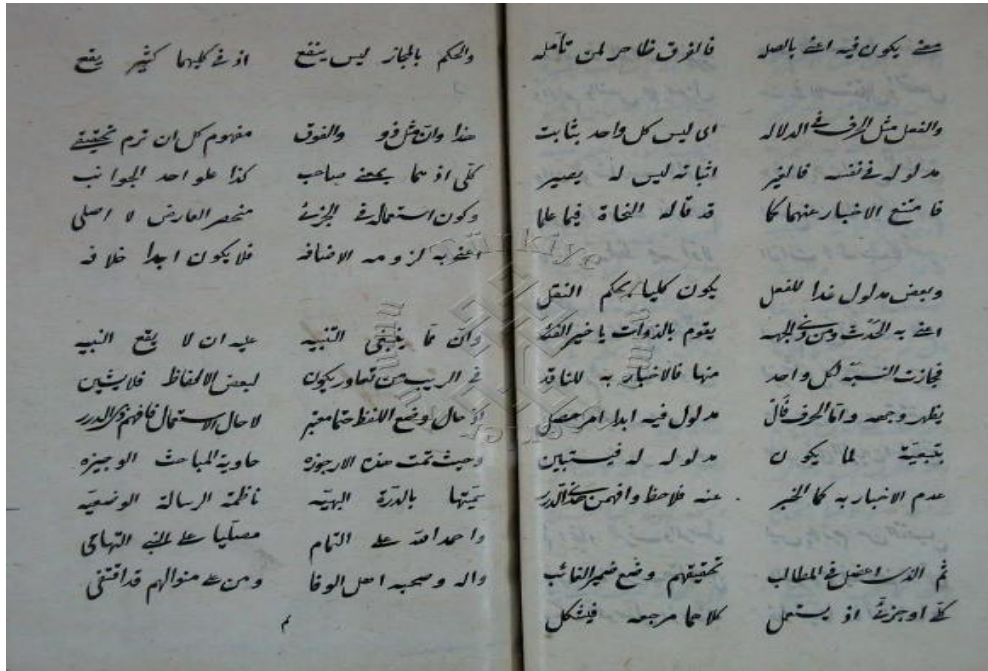
Vaz' ilmine dair kaleme alınan mensur literatür, gerek müstakil risaleler gerekse bu metinler etrafında şekillenen şerh ve hâşiye geleneği bağlamında kapsamlı araştırmalara konu edilmiştir. Buna karşın, alanla ilgili telif edilen manzum eserler, güncel akademik çalışmalarda yeterince incelenmemiş ve bu saha literatürde ihmal edilmiştir. Nitekim mevcut veriler, vaz' ilmi literatüründeki manzum eserlerin büyük kısmının henüz tahkik edilmediğini ve bu alanın yeni araştırmalar için bakir bir saha olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda, tespit edilen ancak henüz gün yüzüne çıkarılmamış diğer manzumelerin metin neşirlerinin yapılması, vaz' ilmi literatürüne katkı sağlayacaktır.

Manzumeye Ait Görseller

Şekil 1. Kevâkibi'ye Ait Manzumenin İlk Varakı

Kaynak: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. V3213/11, vr. 95a-95b, İlk sayfa

Şekil 2. Kevâkibi'ye Ait Manzumenin Son Varakı

Kaynak: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. V3213/11, vr. 98a-98b, Son sayfa

Manzûmenin Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

يَعْلَمُ أَوْضَاعَ الْكَلَامِ النَّضِيرِ	[95ظ] حَمْدًا لِمَنْ خَصَّصَ نَوْعَ الْبَشَرِ
وَبَلَّغَهُمَا عَلَيَّ ابْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ	ثُمَّ صَلَاةً وَسَلَامًا يَنْسَكِبِ
كَذَا عَلَى اتِّبَاعِهِ وَجِزْبِهِ	مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ
أَبُو السُّعُودِ الْحَلَبِيُّ يَقُولُ	وَبَعْدُ فَالْمُفْتَقِرُ الدَّلِيلُ
طَلًّا بِهَا مَرْغُوبَةٌ عَلَى الْمَدَى	لَمَّا عَدَتْ مَبَاحِثُ الْوَضْعِ لَدَى
فِي ضِمْنِهَا الْمَبَاحِثُ الشَّرِيفَةُ	نَظَّمْتُ ذِي الْأَرْجُوزَةِ اللَّطِيفَةَ
كَفَى يَسْهُلَ الْحِفْظُ لَهُ وَيَهْتَدِي	جَعَلْتُهَا هَدْيَةً لِلْمُبْتَدِي
مُسْتَمْسِكٌ رَجَاءً عَفْوٍ شَامِلٍ	وَإِنِّي بِذَيْلِ كُلِّ فَاضِلٍ
لَا سِيَّيَمَا فِي هَذِهِ الصَّنَاعَةِ	مُعْتَرِفٌ بِقَلَّةِ الْبِضَاعَةِ
مُعْتَصِمًا بِالْمَلِكِ الْعَلَامِ	وَأَنْ أَشْرَعَ فِي الْمَرَامِ
مَا وَضَعْتُ لَهُ بِحُكْمٍ قَدْ عَلَا	دَلَالَةُ الْأَلْفَاظِ بِالْوَضْعِ عَلَى
أَنْ تَنَاسَبًا لَطَبَعَ إِنْتَسَبِ	[95و] وَبَعْضُ أَهْلِ الْإِعْتِزَالِ قَدْ ذَهَبَ
وَمَوْرِدُ النَّقْضِ عَلَيْهِمْ يَسْمُو	هُوَ الَّذِي يَنْشَأُ مِنْهُ الْقَهْمُ
فِي إِبْتِدَاءِ الْوَضْعِ يَا ذَا الْقَهْمِ	وَاحْتَلَفَتْ أَقْوَالُ أَهْلِ الْعِلْمِ
عَنِ الْإِمَامِ الْأَشْعَرِيِّ مَنْقُولُ	وَاضْعُهَا اللَّهُ وَهَذَا الْقَوْلُ
وَقِيلَ بِالتَّوْزِيعِ قَوْلًا آخَرًا	أَوْ الْعِبَادُ وَاحِدًا أَوْ أَكْثَرًا
الْقَوْلُ بِالْوَقْفِ عَلَى مَا يُعْرَبُ	أَوْ الْجَمِيعِ مُمَكِّنٌ وَالْأَضْوَابُ
فِيهَا عَلَى الْقَطْعِ لِكُلِّ مُسْتَدِلٍّ	عَنْهُ كَمَا قَالُوهُ فَقَدْ مَا يَدُلُّ

أَرْبَعَةٌ أَقْسَامُ وَضَعِ اللَّفْظُ
 وَمَا مُشَخَّصاً عَدا مَعْنَاهُ
 فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الشَّيْئَيْنِ
 هَذَا بِبَادِ الرَّأْيِ وَالْمَقْبُولِ
 رَابِعُهَا وَوَجْهُ الإِسْتِحَالَةِ
 وَإِنْ تُرِدَ مَعْرِفَةَ الْمُتَعَمِّقِ
 قَدْ يُوضَعُ اللَّفْظُ لِشَخْصٍ وَيُؤْمَرُ
 [96ظ] وَذَا بِأَنْ يُعْقَلَ أَمْرٌ مُشْتَرَكٌ
 ثُمَّ يَقُولُ الْوَاضِعُ الْمُبَيِّنُ
 أَيْ كُلُّ فَرْدٍ بِخُصُوصِهِ يُرَى
 بِحَيْثُ لَا يُفْهَمُ وَلَا يُفَادُ
 وَيُعْقَلُ الْمُشْتَرَكُ لِلْوَسِيلَةِ
 فَالْوَضْعُ كُلِّيٌّ وَأَمَّا مَا وَضِعَ
 لَكِنَّمَا التَّعْيِينُ لَنْ يُبَيَّنَهُ
 لِإِسْتِواءِ السَّبَبِ الْوَضْعِيَّةِ
 وَبِاعْتِبَارِ وَاحِدَةٍ لِلْمُفْرَدِ
 مُنْقَسِمًا يُلْفَى إِلَى أَقْسَامِ
 وَنَظْمُهَا مُسَهِّلٌ لِلْحِفْظِ
 أَوْ لَا فَوَضَعُهُ بِمُقْتَضَاهُ
 أَعْنِي بِضَرْبِ اثْنَيْنِ فِي اثْنَيْنِ
 مِنْهَا ثَلَاثَةٌ وَمُسْتَحِيلٌ
 يُعْرِفُ مِنْ تَدْبِيرِ الْمَقَالَةِ
 فِي الْبَحْثِ مِنْهَا فَاسْتَمِعْ لِنَظْمِي
 بَعَيْنِهِ أَوْ بِاعْتِبَارِ أَمْرٍ يَعْمُ
 بَيْنَ مُشَخَّصَاتِهِ مِنْ غَيْرِ شَكٍّ
 ذَا اللَّفْظِ مَوْضُوعٍ لِمَا يُعَيَّنُ
 بِأَنْ يَكُونَ عِنْدَ هَذَا الْأَمْرِ
 بِهِ سَوَى الْوَاحِدِ إِذْ يُرَادُ
 لَوْضَعِهِ لَا أَنَّهُ الْمَوْضُوعُ لَهُ
 لَهُ مُشَخَّصٌ فَفَكَرْ وَاتَّبِعْ
 إِلَّا مَعَ الْقَرِينَةِ الْمُعَيَّنَةِ
 إِلَّا مُسَمِّيَاتِهَا الْمَحْكِيَّةِ
 وَوَحْدَةِ الْمَذْلُولِ وَالتَّعَدُّدِ
 يُوضِّحُهَا مُقْصَلاً نِظَامِي

كُلِّي أَوْ مُشَخَّصٌ أَغْنِي بِهِ
وَأَوَّلُ الْقِسْمَيْنِ أَيْضاً مُنْخَصِرٌ
إِسْمٌ حَدَثٌ وَأَمَّا الْأَوَّلُ
[96] كَذَاكَ فِي النِّسْبَةِ بَيْنَ ذَيْنِ
مِنْ طَرَفِ الذَّاتِ إِذَا مَا تُغْتَبَرُ
مِنْ طَرَفِ الْحَدَثِ وَهُوَ الْفِعْلُ
هَذَا وَلِلثَّانِي مِنَ الْقِسْمَيْنِ
فَإِنَّ وَضْعَ اللَّفْظِ إِذَا يَكُونُ
أَوْ لَا فَأَرْزَعاً مِنَ الْأَنْوَاعِ
الْحَرْفُ وَالْمَوْضُولُ وَالضَّمِيرُ
إِضَاحُهُ بِقِسْمَةِ عَقْلِيَّةٍ
مَذْلُولُهُ إِمَّا يَكُونُ مَعْنَى
يُخْصَلُ بِانْتِزَاعِهِ لِلْغَيْرِ
أَوْ لَا يَكُونُ مِثْلُ ذَا فِيمَا
تَكُونُ فِي الْخِطَابِ فَالضَّمِيرُ
تِلْكَ الْقَرِينَةُ تَكُونُ فِيهِ
لَهُ قَرِينَةٌ غَدَتْ حَيِّئَةً
فَاسْمٌ مَوْضُولٌ وَقَدْ تَمَّ الْعَرَضُ
[97] وَاعْلَمْ بِأَنَّ هَذِهِ الْأَخِيرَةَ
لَيْسَ بِمَعْنَى حَاصِلٍ فِي الْغَيْرِ

الْجُزْئِي الْحَقِيقِي شَهْرَةً فَاَنْتَبَهْ
فِي الذَّاتِ وَالْمَصْدَرِ وَهُوَ مُشْتَهَرٌ
فَاسْمٌ جِنْسٍ بِرَجُلٍ مُثَلٍّ
وَهَذِهِ تُخْصَرُ فِي نَوْعَيْنِ
مُشْتَقًّا أَدْعُهُ وَإِذَا مَا تُغْتَبَرُ
لِرَّوْمَنِ مُخْصَصٍ لِيَذُلُّ
نَنْوُوعٌ أَيْضاً بِغَيْرِ مَنِ
مُشَخَّصاً فَعَلَمَ مُبِينٌ
يَشْمَلُ ذَا الشَّيْءِ بِلَا نِزَاعٍ
وَاسْمٌ إِشَارَةٌ وَذَا التَّفْصِيرُ
أَقْسَامُهَا مُثَبَّتَةٌ مِنْفِيَّةٌ
فِي غَيْرِهِ فَخَارِجاً وَذَهْناً
لَا نَفْسِيَةً فَالْحَرْفُ يَا سَمِيرِي
قَرِينَةُ التَّعْيِينِ لِلْمُسَمَّى
يُدْعَى لَدَى الْقَوْمِ وَإِمَّا الْغَيْرُ
مُنْقَسِماً عَنْدهُمْ تَلْفِيهِ
فَاسْمٌ إِشَارَةٌ كَذَا عَقْلِيَّةٌ
مِنْ نَظْمٍ تَفْسِيمٍ سِوَاهُ كَالْعَرَضِ
مَذْلُولُهَا يَا صَاحِبَ الْبَصِيرَةِ
فِيهِ إِشْتِرَاكُهَا وَإِنْ بِالْغَيْرِ

فَتِلْكَ أَسْمَاءُ بَعْضِ مِثْنَةٍ

تَحَصَّلْتُ أَغْنِي بِهِ الْقَرِينَةَ

لَيْسَ بِحَاجٍ عَنِ الْكَلْبِيَّةِ

لَكِنَّ ذَا الْإِشَارَةِ الْعَقْلِيَّةِ

مِثْلُ مُقَيَّدٍ فَلَا يُفِيدُ

فَالَهَا كَلْبِيَّةٌ وَالْمَقْيَدُ

الْحَسِّي وَالْخَطَابِ فَافْهَمْ يَا فَتَى

تَشْخُصاً وَعَكْسُهُ قَرِينَتَا

وَذَاكَ كَلْبِيًّا بِحُكْمِ بَنَاتَا

مِنْ نَمَّ جُزْئَيْنِ حَتَّمَا كَانَا

كَذَاكَ بَيْنَ مُضْمَرٍ فَلْتَفْهَمْ

وَقَدْ عَرَفْتَ الْفَرْقَ بَيْنَ الْعَلَمِ

وَلِاسْمِ إِشَارَةٍ عَلَى مَا قَدْ سَطَرَ

وَأَنَّهُ لَا فَرْقَ بَيْنَ مَا ذُكِرَ

وَقِسْمَةِ الْجُزْئَيْنِ إِلَيْهَا مُسْنَدَةٌ

فِي أَنَّ مَذْلُولَاتِهَا مُتَّحِدَةٌ

قَوْلِ النُّحَاةِ الْحَرْفُ حَيْثُ غَيَّنَا

وَأَنَّ بِنَاءَ فَهْمُهُ تَبَيَّنَا

عَدَمُ الْإِسْتِثْنَاءِ يَمْفُهُومِيَّةِ

[97] مَعْنَاهُ فِي الدَّلَالَةِ الْعَبْرِيَّةِ

عَنْهُ فِي الْإِسْتِثْنَاءِ وَالْتِحْصُلِ

وَالِاسْمِ وَالْفِعْلِ هُمَا بِمَعْرِزِلِ

عَرَفْتُ بَيْنَ الْفِعْلِ وَالْمُشْتَقِّ

وَأَنَّ نَحْوَ ضَارِبٍ بِالْفَرْقِ

لِلْفِعْلِ نَقْضاً ظَاهِراً كَمَا فِيهِمْ

لَيْسَ بِوَارِدٍ عَلَى تَعْرِيفِهِمْ

الذَّاتُ لَا الْخُذْتُ كَمَا تَحْصُلَا

فَإِنَّ مَا يُلْحَظُ فِيهِ أَوَّلَا

أَيُّ عِلْمِ الْجِنْسِ كَذَاكَ قَدْ عَلِمَ

وَالْفَرْقُ بَيْنَ إِسْمِ جِنْسٍ وَالْعِلْمِ

لِغَيْرِ شَخْصٍ مِنْ حَقِيقَةٍ سُمِعَ

مَعْنَى مِنَ الْخَارِجِ تَبَتُّغِيهِ

لِلْجِنْسِ فِي التَّعْيِينِ إِسْمًا فَاتَّبَعَ

لَيْسَ بِإِلَازِمٍ مِنَ التَّفْصِيلِ

بِالْغَيْرِ وَهُوَ فِيهِ مَعْنَى يُعْقَلُ

عَدَا مُعَيَّنًا بِمَا إِفْتَضَاهُ

فَالْفَرْقُ ظَاهِرٌ لِمَنْ تَأَمَّلَهُ

أَيُّ لَيْسَ كُلُّ وَاحِدٍ بِثَابِتٍ

إِثْبَاتُهُ لَيْسَ لَهُ يَصِيرُ

قَدْ قَالَهُ النُّحَاةُ فِيمَا عَلِمَا

يَكُونُ كَلِّيًا بِحُكْمِ النُّقْلِ

يَقُومُ بِالدَّوَاتِ يَا خَيْرَ الْفِعْلَةِ

مِنْهَا فَالْإِخْبَارُ بِهِ لِلنَّاقِدِ

مَذْلُولٌ فِيهِ أَبَدًا أَمْرٌ خَصَلَنَ

مَذْلُولُهُ لَهُ فَيَسْتَبِينُ

عَنْهُ فَلَا حِظَّ وَأَفْهَمَنَ هَذَا الدَّرَجُ

تَحْقِيقُهُمْ وَضَعَ صَمِيرِ الْعَائِبِ

فَإِنَّ إِسْمَ الْجِنْسِ خْتَمًا قَدْ وَضِعَ

لَمْ أَتَى التَّعْيِينَ وَهُوَ فِيهِ

وَعَلِمَ الْجِنْسِ بِجَوْهَرٍ وَضِعَ

ثُمَّ إِتْحَادِ الْحَرْفِ وَالْمَوْصُولِ

فَإِنَّ مَعْنَى الْحَرْفِ خْتَمًا يَخْصُلُ

وَعَكْسُهُ الْمَوْصُولُ إِذْ مَعْنَاهُ

[98ظ] مَعْنَى يَكُونُ فِيهِ أَغْنَى بِالصَّلَةِ

وَالْفِعْلُ مِثْلُ الْحَرْفِ فِي الدَّلَالَةِ

مَذْلُولُهُ فِي نَفْسِهِ فَالْغَيْرُ

فَامْتَنَعَ الْإِخْبَارُ عَنْهُمَا كَمَا

وَبَعْضُ مَذْلُولٍ عَدَا لِلْفِعْلِ

أَغْنَى بِهِ الْحَدَثُ وَمِنْ ذِي الْجِهَةِ

فَجَارَتْ النِّسْبَةُ لِكُلِّ وَاحِدٍ

يَظْهَرُ وَجْهُهُ وَأَمَّا الْحَرْفُ قَالَ

بِتَبَعِيَّةٍ لِمَا يَكُونُ

عَدَمُ الْإِخْبَارِ بِهِ كَالْخَبَرِ

ثُمَّ الَّذِي أَعْضَلَ فِي الْمَطَالِبِ

كُلِّي أَوْ جُزِّي إِذْ يُسْتَعْمَلُ	كَلَامُهَا مَرْجَعُهُ فَيُشْكِلُ
[98] وَالْحُكْمُ بِالْمَجَازِ لَيْسَ يَنْفَعُ	إِذْ فِي كَلِمَتَيْهِمَا كَثِيرٌ يَنْفَعُ
هَذَا وَإِنَّ مِثْلَ ذُو وَالْقَوُوتِ	مَقْهُومُ كُلِّ إِن تُرْمَ تَحْقِيقِي
كُلِّي إِذْ هُمَا بِمَعْنَى صَاحِبِ	كَذَا غُلُوُّ أَحَدِ الْجَوَانِبِ
وَكُونُ إِسْتِعْمَالِهِ فِي الْجُزِّي	مُنْخَصَرٌّ الْعَارِضُ لَا أَصْلِي
أَعْنِي بِهِ لُزُومُهُ الْإِضَافَةُ	فَلَا يَكُونُ أَبَدًا خِلَافَهُ
وَإِنَّ مَّا يَنْبَغِي التَّنْبِيهِ	عَلَيْهِ أَنْ لَا يَقَعَ النَّبِيهِ
فِي الرَّيْبِ مِنْ تَعَاوُرِ يَكُونُ	لِبَعْضِ الْأَلْفَافِ فَلَا يَشِينُ
إِذْ حَالُ وَضْعِ اللَّفْظِ حَتْمًا مُعْتَبَرٌ	لَا حَالُ الْإِسْتِعْمَالِ فَافْهَمْ ذَا الدُّرَرِ
وَحَيْثُ نَمَتْ هَذِهِ الْأُزْجُورَةُ	حَاوِيَةً لِلْمَبَاحِثِ الْوَجِيزَةِ
سَمَّيْتُهَا بِالْذُرَّةِ الْبَهِيَّةِ	نَاطِلِمَةِ الرَّيَالَةِ الْوَضْعِيَّةِ
وَأَحْمَدُ اللَّهِ عَلَى التَّمَامِ	مُصَلِّيًا عَلَى النَّبِيِّ الرَّهْمَانِي
وَالِهِ وَصَحْبِهِ أَهْلِ الْوَفَا	وَمَنْ عَلَى مِنْوَالِهِمْ قَدْ إِفْتَقَى

Kaynakça

- Âl Cündî, Edhem. *A'lâmü'l-edebi ve'l-fenni*. 2 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Matba'atü'l-İttihâd, 1958.
- Altuntaş, Zeynep. "Kevakibizadeler Osmanlılarda Bir Ulema Ailesi". *Mecmua* 112-91, (2008)
- 'Anter Abdulhamid. *İlmü'l-vaz'*. Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 2017.
- Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd. *Manzûmetü'l-'allâme el-Attâr fî 'ilmi'l-vaz'*. thk. Ebû Muhammed İbrahim b. Ahmed. Medine: b.y., 2018.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1951.

- Buhûtî, Muhammed b. Ahmed b. Ali. *Urcûzetiin fî 'ilmi'l-vaz'*. thk. Ahmed Abdulhamid Muhammed. y.y.: b.y., 2021.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*. thk Ekmeleddin İhsanoğlu vd. 10 Cilt. Londra: Müessesetü'l-Furkan li't-Turâsi'l-İslâmiyye, 2021.
- Ezherî, Muhammed. *el-Ġamâimü'l-bema'yye fî nazmi'r-Risâleti'l-vaz'yye*. Saray Bosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi.
- Fazlıoğlu, Şükrân. "Vaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/576-578. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fettenî, Abdulmelik b. Abdulvehhâb. *Şerhu 'ikdi'l-leâlî fî 'ilmi'l-vaz'*. y.y.: el-Matbaatü's-Şerefiyye, 1888.
- Habsî, Abdullah Muhammed. *Câmi'u's-surûhi ve'l-bevâsi* 5 .Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2017.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.
- Îcî, Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *er-Risâletü'l-vaz'yye*. İstanbul: Haşimi Yayınevi, 5. Basım, 2017.
- Kal'âvî, Mustafa b. Muhammed es-Safevî. *Şerhü's-Safevî 'alâ manzûmetihi fî 'ilmi'l-vaz'*. thk. Abdurrahman Ramazan Abdulmecid. Kahire: Dâru's-Sâlih, 2024.
- Kantepe, Zeynep Rana. *20. Yüzyılda Bir Dilbilimi Olarak Vaz' İlmi Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Karabulut, Alırıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemu târihi't-turâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-'alem* 6 .Cilt. Kayseri: Akabe Yayınevi, 2001.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-mü'elliğin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1957.
- Kevâkibî, Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed. *ed-Dürretü'l-behiyye*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi.
- Kevâkibî, Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Kevâkibî 'alâ risâleti âdâbi'l-babs li Taşköprizâde*. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Kevâkibî, Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed. *Manzûme fî âdabi'l-babsi ve'l-munâzara*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi.
- Kevâkibî, Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed. *Şerhu tuhfe't-tullâb fî nazmi'l-âdâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi.
- Kevâkibî, Ebüssuûd b. Ahmed b. Muhammed. *Şerhü'l-manzûme fî 'ilmi'l-vaz'*. Ankara: Milli Kütüphane.
- Kuşçî, Alaeddin Ali b. Muhammed. *'Unküdü'z-zevâbir*. thk. Ahmed 'Afif. Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 2001.
- Murâdî, Muhammed Halil b. Ali el-Hüseynî. *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî 'aşe*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1988.
- Nevizade, Ataullah Efendi. *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiliti's-Şakaik*. thk. Abdülkadir Özcan. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Nûdehî, Muhammed Ma'rûf b. Mustafâ Berzencî. *Manzûmetiün fî 'ilmi'l-vaz'*. 'Erbil: Mektebetu Câmi'ati Selahüddin. Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf (C. EV.)*.
- Osmanlı Arşivi. *İbnü'l-Emin Tercihât (İE.TCT.)*.
- Öngören, Reşat. "Safiyüddîn-i Erdebîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özdemir, İbrahim. "Bir Dil Bilimi Olarak Vaz' İlmi ve Tarihi Gelişimi". *İslamda Medeniyet Bilimleri Tarihi*. ed. Recep Şentürk vd., 317-72. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.

- Polastron, Lucien X. *Kitap Yakmanın Tarihi*. çev. Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: Everest Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Müzhbir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâbeg vd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 2008.
- Sûsî, Muhammed el-Muhtâr b. Ali. *Sûs el-'âlîme*. Fas: ed-Dâru'l-Beyzâ, 1984.
- Tabbâh, Muhammed Râğıb b. Mahmûd el-Halebî. *Î'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-sebbâ'*. 8 Cilt. Haleb: Dâru'l-Kalem el-'Arabî, 1988.
- Tabbâh, Muhammed Râğıb. "el-'Allame es-Seyyid Mesûd el-Kevâkibî". *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmî el-Ârabî* 10/1 (1930), 44-50.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa b. Halil. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevâ'âtî'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: Yazma Eserler Veritabanı". Erişim 22 Ocak 2026. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/547716>
- Yaman, Ahmet. "Kevâkibî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/340-341. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Abdullah. "Vaz' İlmi". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve problemler*. ed. İsmail Güler, 425-551. İSAM yayınları İlmî Araştırmalar dizisi 72. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm* 8 .Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

EXTENDED SUMMARY

The science of *wadʿ* (linguistic designation), which investigates the relationship of assignment between word (*lafz*) and meaning in the Islamic linguistic tradition, emerged as an independent discipline in the 8th century AH under the leadership of Aḍud al-Dīn al-Ījī (d. 756/1355). Although the origins of studies on the word-meaning relationship date back to the early periods when linguistic sciences were first codified, al-Ījī's *al-Risalat al-Wadʿiyya* became the foundational text and paved the way for a deep-rooted tradition of authorship through the commentaries and glosses written upon it. In the Islamic scholarly tradition, turning complex prose into verse (*naẓm*) is a common method used to facilitate memorization and pedagogical clarity. When the relevant literature is examined, it is observed that this method was also applied in the science of *wadʿ*. However, contemporary studies have largely neglected the versified works within this field. This study aims to fill this gap by introducing seventeen versified works identified in the literature of *wadʿ* and by examining the work titled *al-Durrat al-Bahiyya* by Ebussuud al-Kawākibī (d. 1137/1724) in terms of both technique and content. In doing so, it seeks to clarify how these versified works expanded upon the foundations laid by al-Ījī in the science of *wadʿ* and how they contributed to the field. This study adopts a qualitative, descriptive-analytical approach based on primary source examination and manuscript analysis. Accordingly, a comprehensive literature review was first conducted to identify the existing versified works in the science of *wadʿ*; seventeen such works, located in various libraries from Egypt to India, were listed chronologically. In the study, the analysis and critical edition of the versified work titled *al-Durrah al-Bahiyyah* are based on the manuscript preserved in the Veliyyüddin Efendi Collection of the Beyazıt Library (No. 547716). Within this framework, the content and structure of al-Kawākibī's 102-verse poem were compared with al-Ījī's treatise on *wadʿ*. Furthermore, al-Kawākibī's incomplete commentary, held in the National Library of Ankara, was examined in order to verify the authorship of the work and to clarify the scholarly purpose of the author. Finally, by including the critical edition of the poem, the study aims to bring the text into the scholarly domain. The research reveals that the tradition of versification (*naẓm*) in the science of *wadʿ* began in parallel with its formal codification and was largely shaped around al-Ījī's *al-Risalat al-Wadʿiyya*. Among the seventeen identified works, most were composed in the *raĵaz* meter and served as textbooks in *madrasas*. While most poems were based on the primary subjects of al-Ījī's treatise on *wadʿ*, some works, such as al-Fattānī's *ʿIqd al-Laʿālī*, also integrated the later contributions of scholars like ʿAlī al-Qūshĵī. Beyond being a mere versification, al-Kawākibī's *al-Durrat al-Bahiyya* treated the subjects found in al-Ījī's text extensively and included discussions on the "origin of language," which were absent in the original. Furthermore, the study established the work's authorship through both internal evidence, such as the author's name appearing within the verses, and external evidence, including al-Murādī's *Silk al-Durar* and the author's own commentary on the first 25 verses—which remained incomplete due to his duties as the Mufti of Aleppo. The study concludes that the science of *al-wadʿ* gained popularity through versified texts and spread across a vast geography ranging from the Maghreb to India. al-Ījī's treatise, regarded as the founding text, maintained its central position for centuries. However, scholars such as al-Kawākibī utilized the poetic form (*naẓm*) to fill the thematic gaps in al-Ījī's concise work, treating the science of *al-wadʿ* in a more detailed manner. al-Kawākibī's work demonstrates how 18th-century scholars synthesized linguistics with technical fields such as logic (*manṭiq*) and the philosophy of language. The fact that most of the seventeen identified versified works (*manẓūma*) remain unedited (*taḥqīq*) proves that this field is still a virgin territory for modern academic studies. Unearthing these works is of paramount importance for a correct and complete understanding of the heritage of Islamic linguistics. Although numerous academic studies have been conducted on the literature of the science of *al-wadʿ* in the modern era, versified works (*manẓūmāt*) have been largely overlooked, and no independent study has been dedicated to this field. The present study addresses this gap by providing a holistic treatment of the poems on *wadʿ* that have been neglected in existing literature. Within this framework, the identification of seventeen distinct works and the publication of Abū al-Suʿūd al-Kawākibī's poem titled *al-Durra al-bahiyya*—along with its first technical analysis—represent the research's most concrete contribution to the history of Arabic linguistics and the Ottoman intellectual tradition. Furthermore, the presentation of a scholar from the al-Kawākibī family, a prominent lineage within the Ottoman learned class (*ʿilmiyya*), including his life and scholarly persona, and the introduction of his poem on *wadʿ* into the academic literature, constitute the original contributions of this study.

YAZARLARIN BEYANI / DECLARATION OF THE AUTHORS

Katkı Oranı Beyanı	☒ Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır. ☐ Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır. ☐ Çalışmaya birinci yazar %XX oranında, ikinci yazar %XX oranında, üçüncü yazar %XX oranında katkı sağlamıştır.
Declaration of Contribution Rate	☒ The author contributes the study on his/her own ☐ The authors have equal contributions. ☐ The first author contributes XX%, the second author contributes XX%, the third author contributes XX%.
Çatışma Beyanı	☒ Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir. ☐ Yazarlar, çalışmadan XXX (firması, kurumu, kişinin) etkilenebileceğini ve ortaya çıkacak çıkar çatışması durumunu yönetmek için onaylanmış bir planının olduğunu beyan etmektedir.
Declaration of Conflict	☒ There is no potential conflict of interest in the study. ☐ Authors declare that XXX (firm, institution, person) may be affected from the study and in case of a conflict of interest they have a confirmed plan in order to administer the case.
Yayın Etiği Beyanı	☒ Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz. ☒ Bu çalışma, etik kurul belgesi gerektiren bir çalışma değildir. ☐ Bu çalışma için _____ Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan ____/____/____ tarih ve _____ sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.
Declaration of Publication Ethics	☒ We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully. ☒ This study does not require ethics committee approval. ☐ Ethical approval for this study was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of _____ University with decision number _____ dated ____/____/____.
Üretken Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	☐ Bu çalışmanın hiçbir aşamasında üretken yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır. ☒ Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yazar(lar), Özet ve Geniş Özet bölümlerinin İngilizceye çevirisinde Gemini Pro kullanmıştır. Bu araç/hizmeti kullandıktan sonra, yazar(lar) içeriği gerektiği şekilde gözden geçirip düzenlemiş ve yayınlanan makalenin içeriği konusunda tüm sorumluluğu üstlenmiştir.
Declaration of Generative AI Use	☐ No generative artificial intelligence tools were used at any stage of this study. ☒ During the preparation of this study, the author(s) used Gemini Pro to translate the Abstract and Extended Abstract sections into English. After using this tool/service, the author(s) reviewed and edited the content as needed and assume full responsibility for the content of the published article.
Destek ve Teşekkür Beyanı	☒ Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan mali destek alınmamıştır. ☐ Bu çalışma, X Projesi (Proje No: XXXXXX) tarafından desteklenmektedir. ☐ Diğer (Belirtiniz)
Declaration of Support and Acknowledgments	☒ No financial support is taken from any institution or organization. ☐ The study is supported by X Project (Project No: XXXXXX). ☐ Others (Specify)